

Krympande städer – en fråga för de redan små

Miljonprogramsområden finns på nästan varje liten ort i Sverige, och är ofta något som höjer orten från håla till tätort. Men på många håll har lägenheter rivits därför att befolkningen minskat. Trots allt har de senaste tio åren bara knappt 17 000 lägenheter rivits i Sverige. I Tyskland har cirka 400 000 lägenheter rivits, något som har lett till ett antal intressanta lösningar. Problemet är att 84 procent av rivningarna i Sverige skedde i de 50 mest utsatta kommunerna, samma kommuner som har liten befolkning. Den svenska befolkningens ringa storlek är en klart begränsande faktor för tillväxten, skriver Anders Johansson. Behöver vi kanske en massiv invandring för att hålla de till ytan stora delarna av landet levande?

*Anders Johansson,
Testbedstudio arkitekter.*

Begreppet krympande städer myntades i Tyskland i början av 2000-talet, och har sedan dess fått allt bredare genomslag i ett europeiskt perspektiv. Krympande städer handlar om orter som tappar arbetstillfällena och befolkning och skapar ett bostadsbestånd med vakanser. Rent fysiskt tar det sig uttryck i förfall, folktomma områden med liten kommersiell aktivitet och rivningar av hus. Denna stagnation sätter både sociala och emotionella spår, och leder slutligen till att tilliten till orten försvinner och självbilden eroderas.

Sverige har drabbats av fenomenet i betydande omfattning. Mellan 1996 och 2011 minskade befolkningen i 59 procent av alla kommuner, till ytan sett en överväldigande del. Detta samtidigt som befolkningen i hela landet ökade med 7 procent. Vi kan se en tydlig trend i att människor flyttar från mindre till större städer.

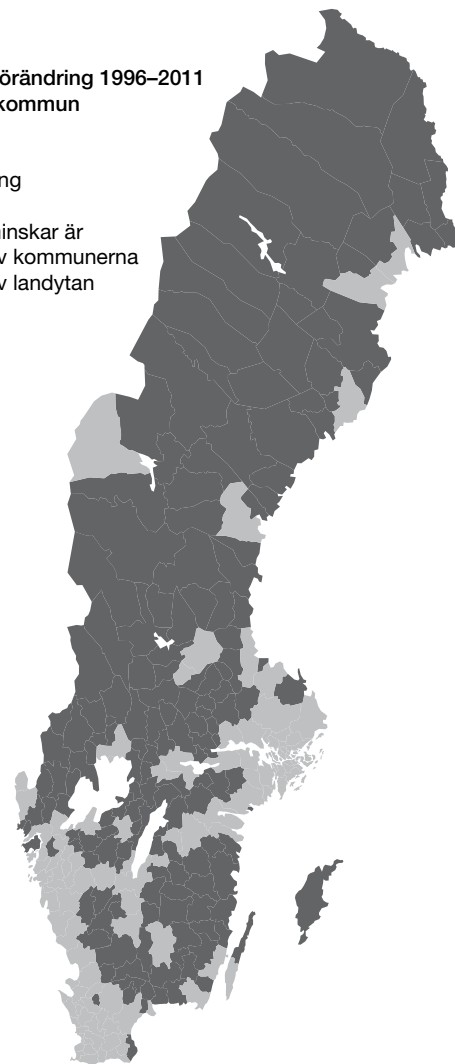
Vad är det då som gör att man flyttar? En vanlig orsak är att yngre personer flyttar för att studera på högskolenivå. Träffar man sedan en partner från en annan ort minskar naturligtvis sannolikheten att de flyttar tillbaka efter avslutade studier. En annan anledning kan vara att man flyttar för bättre arbetsmöjligheter. Men det kan lika gärna vara så att det

*Under femtonårsperioden 1996–2011 minskade befolkningen i 59 procent av kommunerna, som tillsammans täcker 81 procent av landytan.
Illustration: Testbedstudio arkitekter*

Befolkningsförändring 1996–2011
Sverige per kommun

■ = ökning
■ = minskning

Andel som minskar är
59 procent av kommunerna
81 procent av landytan

finns arbeten på orten, och att man ändå väljer att bosätta sig på en annan ort och pendla in för arbetet. Krympande orter kan alltså ha goda möjligheter till arbete. Var man bosätter sig måste ses i ett större sammanhang, där familjer söker ett rikt utbud vad gäller utbildning, omsorg, handel och fritid. På sikt kanske tendensen att söka större och mer urbana sammanhang skulle kunna balanseras mot en nyare trend att vilja ha nära till naturen, något som mindre orter kan vinna på.

Små och svaga kommuner river mest

Att befolkningen minskar får många konsekvenser. En av de mest tydliga effekterna är att det uppstår vakanser i bostadsbeståndet. Dessa uppstår i hög grad i de kommunala bostadsföretagen och typiskt i förortsbebyggelse av miljonprogramskaraktär. Att sådana områden är de första att överges säger en hel del om deras status och kvalitet. Det är också här som hus rivs. När de tomma lägenheterna ökar i antal flyttar bostadsbolaget gradvis hyresgästerna så att vissa hus blir helt tomma, ofta i periferin av området – varpå de rivs.

Tittar man på hur många lägenheter som har rivits de senaste tio åren är de trots allt inte så många, nämligen 16 764 stycken över hela Sverige. Men de 49 mest utsatta kommunerna, de som alla rivit mer än 100 bostäder under dessa år, stod för 84 procent av de totala rivningarna, eller 14 105 bostäder. Där

revs i genomsnitt 288 bostäder i varje kommun under denna tid. Av dessa 49 kommuner tillhör 37 en kommuntyp som har mindre än 25 000 invånare och saknar högskola. Man kan jämföra med att det i dag finns 16 128 lägenheter lediga till uthyrning över hela landet. 78 procent av dessa finns i samma kommuntyp. Det är alltså de minsta och svagaste kommunerna som drabbats hårdast.

Om man ser till befolkningsförändringen så har utflyttningen från de krympande kommunerna minskat något de senaste fem åren. Men många kommuner planerar fortfarande rivningar. Även om takten avtar kommer vi troligtvis att se en ökande polarisering de kommande åren. Men man ska ha i minnet att det kan finnas både ett överskott och ett behov av bostäder inom samma kommun. Här är det rimligt att anta att behovet av miljonprogramsmiljöer kommer att minska, medan till exempel sjönära boende kommer att öka. Det talar för både en omfördelning inom kommunen och en möjlighet att locka till sig ny befolkning.

Att växa sig mindre

Krympande städer börjar bli ett välkänt begrepp, men är i Sverige inget en kommun vill identifiera sig med. Det kan vara en svår självbild att handskas med och är inte vad man vill kommunicera till medborgare och affärspartner. Internationellt har man myntat eufemismer som att ”bygga tillbaka” (från

tyskans Rückbau), där man bygger men så att säga baklänges. Det finns också ett forskningsprogram som heter ”Regrowing smaller”, alltså att växa till sig men mindre. Här är man fast i en tro och önskan om tillväxt. Allt ska förklaras i termer av tillväxt, även om den är negativ.

Men tillväxt är ett tveksamt begrepp att använda, eftersom vi inte kommer att kunna se en tillväxt i vare sig befolkning eller ekonomi i stora delar av Sverige under överskådlig framtid. Man kan argumentera för att vi i stället bör tala om utveckling. Utveckling kräver inte tillväxt, men en kritisk omvandling av resurser. Detta har man tagit fasta på med begrepp som till exempel *Lean City*, eller den ”smala staden”, som är tänkt att vara en väg ut för krympande städer. Här handlar det i stället om att hushålla med resurserna, att kunna koordinera och rätt fördela de resurser som finns, och hitta de fördelar som orten faktiskt kan erbjuda.

Coolt att krympa i Tyskland

Om det behövs ett perspektiv på den svenska situationen passar det utmärkt att titta på Tyskland. Östra Tyskland, alltså det som tidigare var DDR, har 14,5 miljoner invånare. I början på 2000-talet stod man med cirka 1 miljon tomma bostäder, alltså motsvarande ett helt svenskt miljonprogram. Sedan dess har man rivit i runda tal 400 000 bostäder, främst

i områden som motsvarar våra miljonprogramsområden. Vi talar här alltså om en betydligt mer prekär och en politiskt potentiellt explosiv situation.

Tyskland är dock intressant inte för att situationen är extrem, utan för de olika former av åtgärder som landet satt igång. Först och främst finns massiva statliga program som löser resterande lån på de rivna husen, återställer marken och renoverar de kvarvarande bostäderna. Sedan finns också en rad olika former av åtgärder som handlar om att upprätthålla sociala strukturer. Arbetet har ofta varit experimentellt. Till exempel arbetar man med temporära lösningar som fungerar som ett slags tester inför en permanent omvandling. Här finns mycket initiativkraft för Sverige att ta intryck av. I Tyskland har också uppmärksamheten kring fenomenet gjort att det har blivit närmast coolt att vara en krympande stad.

Ett av de mer djupgående sätten att arbeta är de regionala utvecklingsprocesser som kallas för IBA – en förkortning som i översättning betyder den ”internationella byggnadsutställningen”. IBA Stadtumbau, eller IBA Stadsombyggnad, som nyligen avslutades i delstaten Sachsen-Anhalt är speciellt intressant för svenska krympande städer, och som exempel på det som kallas ”integrerad stadsutveckling”. Här har man utformat en mängd projekt med olika skala och innehåll, som tillsammans appliceras på städer under bestämda teman. Alla projekt ryms

inom den ordinarie kommunala planeringsbudgeten, och endast gemensam koordination och marknadsföring har tillförts extra medel.

I dag har många städer i Östra Tyskland kommit i kapp och etablerat ett normaltillstånd. Det kan vara något förvirrande när man besöker sådana städer. Man måste ha sett det krisartade förfallet för några år sedan för att förstå att det som i dag inte ser något speciellt ut har kommit till genom en stor arbetsseger för dessa orter.

Rivning, renovering och transformation

Det är lätt att tro att miljonprogramsområdena är förbehållna storstäderna, men så är inte fallet. Nästan varje liten ort i Sverige har sitt miljonprogram, som i själva verket kanske höjer den från håla till tätort.

Så frågan om man ska utveckla eller avveckla rekordårens bostäder har olika förutsättningar på olika håll, och låter sig inte lätt besvaras. Rivning, renovering och transformation är alla lika troliga scenarier. Men inte bara de största områdena behöver radikala förändringar för att åstadkomma attraktiva miljöer och diversifiering av utbudet. Bokaler (en blandform mellan bostad och lokal) och gårdsinglasningar är att vänta.

Förtvinnade stadskärnor

Även om det främst är miljonprogramsområdena som har drabbats av utflyttning och rivning så påverkar

fenomenet med krympande städer hela samhället. Stadskärnorna är en annan typisk brännpunkt. Vi kan se centrala delar i små och medelstora städer förtvina till den grad att de känns folktomma och aktivitetslösa på en lördag eftermiddag. Hur kommer det sig? Det har delvis att göra med de storskaliga förändringar som städerna genomgick under 1960-talet, och är alltså tätt sammanbundna med idéerna bakom miljonprogrammet.

I det modernitetssträvande som följde efter andra världskriget revs delar av de svenska stadskärnorna till förmån för varuhus och handel i större skala, först i storstäderna och sedan i de mindre. Vi kan se kooperationens utveckling av Domus-varuhus som en tydlig exponent för detta. Stadskärnorna blev mer kommersiellt attraktiva. Sedan följde trafikseparering. Under 1970-talet förvandlades många centrala gator i svenska städer till gågator, där det skulle vara tryggt och trevligt att flanera. Bilen ställdes helst i parkeringshus. I dag har stadskärnorna lite förlorat sin tydliga roll, och det upplevs som obekvämt att behöva betala för parkering och att öppettiderna är begränsade.

Köpcentrum – ny typ av städer?

En avgörande faktor som styr småstädernas öde är framväxten av köpcentrum, eller externhandel som det också kallas. Här har vi fått en maskin för privatkonsumtion. Du åker i väg från ditt vanliga liv, parkerar bilen och går in i en annan värld, som är renodlad

och gjord för att stimulera din åtrå. Det är roligt, säkert och varmt. Det är öppet i princip alla tider du vill handla.

Hur kommer det sig att staden så misslyckats att behålla initiativet mot konsumenterna? Nog bör den varierade, flexibla och funktionsintegrerade stadskärnan kunna göras till den mest eftersträvansvärda miljön, som dessutom kan nås utan bil. Det ska bli intressant att följa utvecklingen under de kommande åren, eftersom den urbana strukturen kommer att behöva förändras. I de större städerna har vi i den centrala detaljhandeln redan sett framväxten av gallerior som tillåter förfinad kontroll och utvidgat ägande. En fortsättning på den linjen är att utveckla butiksgator genom att förskjuta intresset från kvarter (som man uppfattar utifrån) till gaturum (som man uppfattar inifrån och därmed är inkluderad i). Frågan är om stadskärnorna kommer att bli mer som köpcentrum, eller om de kommer att hitta en ny identitet i en utvecklig av den klassiska staden.

Köpcentrum, å andra sidan, skulle kunna ta över som mer funktionella urbana centrum, och kompletteras med bostäder på en andra våning (och därmed skänka boendet samma extravaganta flärd som konsumtionen av dagligvaror nu har) och olika former av samhällsservice. Fritidsområden och arbetsplatser passar väl in i sammanhanget och kan nås på kort avstånd. Vi talar här om en helt ny typ av städer som

skulle kunna växa fram, som lämnar de historiska städerna som ruiner, befolkade endast av obemedlade och en kreativ elit. Se bara på Detroit!

Större perspektiv

En tredje framtidsbild handlar om att se samhället i ett lite större perspektiv, där man kan titta på kommunen som helhet, eller flera kommuner i ett kluster. Det finns ett påvisat samband mellan krympande städer och regionförstoring, men då talar man om stora regioner i ett relativt snävt perspektiv av arbetspendling. När en ort krymper och har färre möjligheter till arbete tvingas man att söka sig längre bort för det arbete man vill ha. En sådan region definieras av de begränsningar i tid och rum som finns mellan framför allt arbete och bostad.

En utveckling av tankegången är att beakta alla de platser, verksamheter och aktiviteter som finns i en omkrets kring centralorten. Här kan finnas till exempel bruksorter, vackra industrimiljöer och gårdar med unik matproduktion, sådant som bara är baserat på en enda företeelse och därmed i sig själv inte kan erbjuda ett helt spektrum av dagligt liv. Om dessa platser kan inkluderas i ett större område är det möjligt att kunna erbjuda varierade och attraktiva miljöer för boende, arbete och fritid, så att en kritisk massa uppnås och därmed får orten som helhet att komma in i en uppåtgående spiral.

För att detta ska fungera måste man inkludera en diskussion om transportnätverket. För pendling brukar man ange en maximal tid på 45 minuter. På den tiden kommer man rätt långt. Och här bör man inte tala enbart om biltrafik. Vi bör ställa i ordning ett väl fungerande och högkvalitativt kollektivtrafiknät.

Befolkning begränsar tillväxten

Att tala om tillväxt kan tillföra ett värdefullt perspektiv, eftersom det tvingar oss att tänka på hur den ska åstadkommas. Vad ska man egentligen göra för att öka inkomster och service?

Men talar vi om en tillväxt i befolkning har vi en reell och begränsande faktor, nämligen att Sveriges befolkning är relativt stabil. Om nu befolkningen flyttar till allt större orter som växer, hur ska då dessa människor räcka till glesbygden? Står vi inför ett behov av en massiv invandring för att täcka vårt behov av tillväxt, och för att hålla de stora delarna av landet levande?

Anders Johansson är arkitekt och filosofie doktor. Han arbetar på Testbedstudio arkitekter. Kontoret arbetar med det offentliga rummet i olika skalor.

Lästips

- Kristina Mattsson, *Landet utanför, ett reportage om Sverige bortom storstaden*, Leopard förlag 2010.
- Jan Jörnmark, *Övergivna platser*, Historiska media 2007.
- www.stadsutveckling.se (drivs av Testbedstudio arkitekter).